

Recenzijos

RANKRAŠTINĖ LIETUVIŠKA KNYGA *WOLFENBÜTTTELIO POSTILĖ*

DOMAS KAUNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: domas.kaunas@kf.vu.lt

Nedaug yra senosios raštijos paminklų, sulaukiančių tokio dėmesio, koks teko rankraštinei knygai, sąlyginai vadinamai *Ischgvldimas Evangeliv per wisvs metivs* (1573). Pagal paskutinę laikymo vietą įprasta ją tiesiog vadinti Wolfenbüttelio Postile. Knyga, vertinant pagal fizinę ir teksto apimtį, skirtina prie monumentalųjų. Ji dviejų dalių su savarankiškais antraštiniais lapais, bendrojo antraštinio lapo nėra. Pirmajame antraštiniame lape didžiosiomis raidėmis įrašyta tokia antraštė: ISCHGVLDIMAS EVANGELIV PER WISVS METTVS, SVRINKTAS DALIMIS ISCH DAVGIA PASTILLV, TAI EST ISCH PASTILLAS NICVLAI HEMINGY, ANTONY CORVINI, IOANNIS SPANGENBERGI, MARTINI LVTHERI, PHILIPPI MELANTHONIS, IOANNIS BRENTY, ARSATY, SCHOPER [! ARSATY SCHOPER], LEONARDI KVLMANI, IODOCY WILICHI IR ISCH KITV. Pirma Dallis, antrajame – TRVMPI

A PRASTI ISCHGVLDIMAI EVANGELIV SCHWENTV NOG WELIKV IK ADVENTA. Antra dallis. Postilė yra pamokslų rinkinys, krikščionių bažnyčioje ir kultūros istorijoje žinomas tiek rankraštiniu, tiek spausdintiniu pavidalu. Jos pavadinimas kilęs iš lotyniško apibūdinimo *post illa verba textus – tekstas po šių žodžių*, tai yra dvasininko sakytinis tekstas po tikinčiųjų bendruomenei paskelbtų Evangelijos žodžių. Wolfenbüttelio Postilė, kurioje nenurodytas nei atskirų pamokslų (jų iš viso 72) vertėjas, nei viso rinkinio sudarytojas–rengėjas, iš tyrėjų akiračio neišnyksta jau daugiau kaip 110 metų. Per tokį gana ilgą laikotarpį pavyko nustatyti orientacinę rankraštinės knygos sukūrimo datą, tačiau dėl sudarytojo–rengėjo nuomonės išsiskyrė. Vieni šį vaidmenį skyrė Jonui Bylaukiui (puošniai dekoruotame odiniame viršelyje yra knygrišio įspaustas jo nuosavybės ženklas – supereklibrisas: IOHANNES // BIELAVK // 1574), kiti –

Augustinui Jomantui, tretį – Mykolui Sapūnui, antraštiniame lape įrašiusiam savąjį asmenvardį: *Michael Sappun Barten = // steinensis*. Buvo keliama versija, kad bent jau nurašant tekstą nagus prikišo ir Patroklas Welweris, nes akylūs dvidešimtojo amžiaus paleografai knygos lapuose užtiko jo rašyenos pėdsakų. Tačiau išsamesni biografiniai tyrimai tiek pastarojo, tiek M. Sapūno dalyvavimą knygos rengimo darbe paneigė: 1573 metais tokiai užduočiai abu buvo per jauni ir dar nė neragavę teologijos studijų Karaliaučiaus universitete.

Wolfenbüttelio Postilės tyrimų ir jų vertinimų istoriografijoje įrašyta daug ir ne tik lietuvių vardų. Kai kurie jų lituanistikos moksle gerai žinomi. Tyrėjai priklauso įvairioms kartoms ir mokykloms. Tarp jų didele persvara vyrauja kalbotyrininkai, nes rankraštinė knyga pirmiausia laikoma svarbiu lietuvių kalbos istorijos šaltiniu. Tyrimai rašto ir knygos kultūros požiūriu tebėra užuomazginiai. Jiems neabejotinai didžiulį poveikį ir postūmį padarys 2008 metų pirmaisiais mėnesiais Vokietijoje pasirodęs dviejų tomų veikalas *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573* – preciziškai iš skaitmeninės kopijos parengta, net spalvas ir tonus perteikianti Postilės rankraščio faksimilė, perrašas iš originalo ir studija¹. Ir leidinys, ir jo autorė, Vilniaus

¹ *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573*, herausgegeben von Jolanta Gelumbeckaitė. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission, 2008. (Wolfenbütteler Forschungen. Herausgegeben von der Herzog August Bibliothek; Bd. 118.2). ISBN 978-3-447-05773-8; ISSN 0724-9594.

universiteto lietuvių filologijos studijų su klasikinės filologijos specializacija absolventė, dabar Frankfurto prie Maino Goethe's universiteto Lyginamosios kalbotyros instituto privatdocentė dr. Jolanta Gelumbeckaitė iš karto sulaukė didelio dėmesio ir palankių vertinimų. Kaip ir tikėtina, daugiausia iš užsienio baltistų. Mūsų užduotis būtų leidingi aptarti knygotyros aspektu. Kadangi Postilės knygotyros istoriografijos tradicija dar nesusiklosčiusi, bandysime tai daryti duomenis išgrynindami ir telkdami keleriopu požiūriu: 1) užčiuopdami knygotyros elementus kalbotyrininkų darbuose, 2) atskleiddami tekstų publikavimo pastangas ir pasiekimus, 3) parodydami bibliografinio aprašo raidą ir brandą ir 4) knygotyros vertinimo bandymus.

Pirmasis Postilės tyrėjas – žymus Mažosios Lietuvos lietuvių visuomenės, politikos ir kultūros veikėjas, evangelikų liuteronų kunigas Vilius Gaigalaitis (1870–1945). Jis buvo ką tik baigęs Karaliaučiaus universiteto teologijos studijas, kai iš rektoriaus baltisto Adalberto Bezenbergerio sulaukė pasiūlymo rengti daktaro disertaciją. Postilė tyrimo objektu tapo neatsitiktinai. Amerikiečio kalbotyros profesoriaus Hanso Schmidto-Wartenbergo mokslinės kelionės po Europos bibliotekas Wolfenbüttelyje užtiktas XVI amžiaus rankraštis lietuvių kalba buvo pripažintas reikšmingu lituanistikos atradimu. Kai žinia pasiekė Karaliaučių, rektorius ne tik aukštai įvertino jo svarbą, bet ir ėmėsi žygių

Bd. 1: Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat. [1206] p. Bd. 2: Einleitung, Kommentar und Register. LXXX, 408 p.

nedelsiant pradėti tyrimus. Jis ne tik vadovo perspektyviam doktorantui, bet ir padėjo jam gauti Vokietijos valdžios stipendiją ir iš Wolfenbüttelio pasisiųsdinti Postilę. Pagal ano meto reikalavimus parengęs mokslinį tyrimą ir išlaikęs reikiamus egzaminus V. Gaigalaitis 1900 m. Karaliaučiaus universitete apgynė disertaciją filosofijos daktaro laipsniui įgyti. Ji veikia paskelbiama tilžiškės Lietuvių literatūros draugijos tęstinių mokslo darbų leidinyje „Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft“ ir trijų dalių atspaudais [10]. Tyrime buvo analizuojama Postilės teksto fonetika, žodžių daryba, linksniavimas, asmenuotės, sintaksė, pateikta keletas raiškesnių teksto pavyzdžių ir žodynėlis. Sėkmingas disertacijos gynimas ir publikacija autoriui suteikė ne tik mokslo laipsnį ir pirmojo lietuvių kalbotyros daktaro vardą, bet ir pritraukė jauno lituanistikos mokslo pasaulio žvilgsnius. V. Gaigalaičio darbo laimėjimus ir trūkumus ne kartą yra aptarę dalyko žinovai, todėl jų nepriminsime, tačiau sustosime prie knygotyrinių aspektų. Autorius, dar studijų metais pradėjęs bendradarbiauti su bibliografais (Silvestru Baltramaičiu), linkęs į bibliofiliją ir senosios, retos knygos paieškas, įgytas žinias ir įgūdžius panaudojo ir disertaciniame darbe. Raštijos paminklą tirdamas *de visu*, jis rėmėsi aprašomuoju metodu ir Postilę pirmiausia apibūdino kaip materialinės kultūros paminklą. Darbas pradedamas nuo rankraščio suradimo istorijos, kurios pagrindinis veikėjas buvo minėtasis Čikagos universiteto profesorius H. Schmidtas-Wartenbergas. Amerikietis, Hercogo Augusto bibliotekos

1890 m. spaudos būdu išleistame rankraščių kataloge, sudarytame bibliotekininko dr. Otto von Heinemanno, užtikęs Postilės bibliografinį aprašą, apie ją informavo A. Bezzenbergerį. Šis nurodęs rankraštį atsisiųsdinti ir ištirti, tad V. Gaigalaičiui tekę daug laiko praleisti Karaliaučiaus karališkosios ir universiteto bibliotekos skaitykloje. Disertacijos autorius tiksliai apibūdino medinių lentelių ir odos įrišimą, viršelio ornamentiką su teologiniais siužetais. Šiuo klausimu konsultavo vienas žymiausių to meto Vokietijos knygotyrininkų – bibliotekos direktorius dr. Paulius Schwenke. Ekspertas patvirtino, kad įrišimas yra senųjų Karaliaučiaus meistrų. Disertacijoje matematiškai apibūdinti Postilės matmenys, nurodyti fiziniai pažeidimai, užtiktas ir pateiktas pirmosios dalies paskutinio lapo istoriografinės svarbos įrašas: *Su Dievo pagalba nurašyta per 3 savaites ir 2 dienas. 1573 m. rugsėjo 2 d.* (Jn 3 woch[en] 2 tag[en] durch Gottes hulf aufgeſchrieb[en]. A[nn]o [15]73 den 2 Septembris). Jis tapo visuotinai pripažintu rankraštinės knygos datavimo argumentu. V. Gaigalaitis įvertino viršelyje matomą J. Bylaukio superekslibrisą ir M. Sapūno asmenvardžio įrašą pirmosios dalies antraštiniame lape. Nuosavybės ženklai paskatino biografinių duomenų paieškas. Tyrėjas, remdamasis turtingais, bet prieštariniais Karaliaučiaus archyviniais ir spausdintiniais šaltiniais, šiuos asmenis apibūdino bendrais bruožais, tačiau jų įnašo į Postilės rengimą neįžvelgė. Nerasta žinių ir apie jų išsilavinimą. Kruopščiai analizuodamas tekstą, V. Gaigalaitis identifikavo antraštiniame lape

minimų autorių pamokslus, atkreipė dėmesį į sudėtingą XVI a. Bažnyčios ir liaudies tikybos būklę, komentavo kai kurių Prūsijos dvasinio gyvenimo realių atspindį. Jo išvada, suformuluota disertacijos pabaigoje (d. 3, p. 246–247), buvo tokia: Postilė perrašyta vieno asmens iš įvairių keliomis tarmėmis rašytų pamokslų šaltinių, o jų vertėjų iš lotynų ir vokiečių kalbų būta ne vieno. Ieškant jų lietuvių kalbos šaknų žvilgsnis krypo į Prūsijos šiaurinę dalį ir į kaimyninę Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Kai kurios šios istoriografinės išvalgos tebegalioja ir šiandien, kai kurios vėlesnių tyrėjų buvo daugiau ar mažiau patikslintos.

V. Gaigalaičio įvairiaaspektis tyrimas ir kai kurios diskutuotinos išvalgos skatino prie Wolfenbüttelio Postilės nuolat grįžti kitus XX amžiaus lituanistus. Išsamus, net šiuo klausimu tik užuominas pareiškusių autorių sąrašas yra įdėtas J. Gelumbeckaitės veikalų antrajame tome (p. 381–408). Iš jo pirmiausia norėtume išskirti Karaliaučiaus universiteto profesoriaus baltisto Jurgio Gerulio auklėtinį Viktorą Falkenhahną. Rengdamas iki šiol vertės nepraradusią disertaciją apie Biblijos vertėją į lietuvių kalbą Joną Bretkūną, jis ištyrė vertimo rankraščio redaktorių aplinką ir nustatė, kad vienas iš jų buvo J. Bylaukis. Atradimas paskatino atlikti nuodugnesnes paieškas. Remdamasis kritiniais pirmtakų ir rastų naujų duomenų vertinimais, taip pat grafologine rankraščių analize, V. Falkenhahnas parašė pirmąją išsamią, gana patikimai argumentuotą ir iki šiol nedaug tepapildytą J. Bylaukio biografiją [9]. Anot jos, šis asmuo greičiausiai buvo

suvokietėjęs prūsas, nenustatyta kur, bet tikriausiai Karaliaučiaus universitete, įgijęs teologo išsilavinimą, nuo 1573 metų Velykų kunigavęs Jurbarke (vok. Georgenburg) Mažojoje Lietuvoje, kur 1603 m. ir miręs. Kadangi jis lietuvių kalbos gerai nemokėjęs, tai kaip pagalbinių pradedančio kunigo priemonę sau parengęs pamokslų rinkinį. Sukaupia medžiaga leido teigti, kad J. Bylaukis laikytinas Postilės nuorašo autoriumi. Grafologinė analizė taip pat patvirtino, kad M. Sapūniui ir P. Welweriui skirtini teksto taisyčių priedašai. Jie neabejotinai daryti vėliau. Ši išvada kitų, bet ne visų tyrėjų pripažinta pagrįsta.

Wolfenbüttelio Postilės pokario tyrėjų kartai ryškiausiai atstovauja lietuvių kalbos istorikas Zigmas Zinkevičius. Jai akademikas yra skyręs mažiausiai septynias publikacijas, naujausia pasirodė 2008 m. pabaigoje. Mokslininko tyrimų apibendrinimas pateiktas jo fundamentaliosios *Lietuvių kalbos istorijos* trečiajame tome [21] ir apybraižos žanro knygoje *Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą* [22]. Platoka Postilės apžvalgos istoriografinė dalis naujovėmis nepasižymi – naujų šaltinių paieškos ir jų analizės atsisakyta, remtasi pirmtakų skelbtais duomenimis ir nuomonėmis. Palyginęs kuklias autografo fragmentų publikacijas autorius spėjo, kad nuorašą galėjęs padaryti ne J. Bylaukis, bet visai kitas, nežinomas asmuo. Apžvalgoje pažymėtas Postilės amžius ir prioritetas – tai pirmasis žinomas lietuviškų pamokslų rinkinys. Jis skirtas tik dvasininkams, apie ką galima spręsti iš tekste paliktų neišverstų lotyniškų citatų, nurody-

mų kunigams. Autoriaus manymu, rinkinys spaudai nerengtas. Jis galėjęs būti ne kartą nurašinėjamas siunčiant iš rankų į rankas. Pastaroji įžvalga įdomi, tačiau iki šiol, gaila, niekuo nepagrįsta: nerasta nei kitų nuorašų, nei patvirtinančių šaltinių. Kaip patyręs kalbininkas Z. Zinkevičius patvirtino pirmtakų teiginius, kad teksto rašyba nesuvienodinta, kalboje vyrauja tarmių mišinys su ryškiais pietų ir vakarų aukštaičių, žemaičių tarmių ir net kuršininkų kalbos elementais. Mokslininkas palaikė pirmtakų įtarimą, kad vertėjas galėjo būti iš LDK atvykęs liuteronų kunigas Augustinas Jomantas ir kad rankas prikišęs čionykštis Jonas Bretkūnas. Nuo drąsesnių apibendrinimų akademikas susilaikė: pasigedo išsamesnių tyrimų ir geros Postilės teksto faksimilinės publikacijos. Skyrius „Wolfenbüttelio postilė“ minėtoje 2008 m. knygoje iš esmės kartoja tokiu pat pavadinimu *Lietuvių kalbos istorijoje* esančio skyriaus turinį ir įžvalgą. Nauja mintis, kad Postilė galėjo būti rengiama spaudai. Autoriaus teigimu, *pietų aukštaičių tarmė Prūsijos lietuviams visai svetima, toks tekstas negalėjo būti spausdinamas. Jis kažkieno (galbūt Jono Bretkūno) buvo artinamas prie Prūsijos plačiausiai vartojamos vakarų aukštaičių tarmės* [22, 72]. Įžvalga gal ir perspektyvi, bet pirmą reikėtų atsakyti į klausimą: kokia prasmė fundamentaliai, į puošniai dekoruotus odos viršelius įrišti spaudai rengiamą rankraštį?

Postilės tyrimo galimybes didino teksto publikacijos. Jos buvo kaip tyrimo ir argumentavimo šaltinis, kaip rašto ir kalbos kultūros iliustracija. Pirmąjį teksto fragmentą savo disertacijoje paskelbė jau V. Gaigalaitis

[2, d. 2, 136–150]. Skyriuje, pavadintame „Teksto pavyzdžiai“ (Textproben), paskelbti dviejų visų ir dviejų pamokslų fragmentų perrašai. Pastarieji buvo parinkti dėl svarbos lietuvių etnologijos ir mitologijos tyrimams. Autoriaus nuovoką liudijo palyginamieji komentarai apie atitinkamus Didžiosios Lietuvos lietuvių dvasinio gyvenimo reiškinius. V. Gaigalaičio pastangos greitai buvo pripažintos. Šiuos disertacijos fragmentus 1904 metais Sankt Peterburge išėjusioje *Lietuviškoje chrestomatijoje* perspausdino Eduardas Volteris [20]. Nors jo publikacija stokojo argumentacijos ir vertinimų, tačiau tai jos reikšmės labai nesumenkino. Postilė pirmą kartą buvo parodyta svarbiausių lietuvių raštijos paminklų hierarchijoje – išspausdinta tarp Martyno Mažvydo ir Baltramiejaus Vileto veikalų tekstų. Žinių sklaidą apie seniausią rankraštinę knygą padidino chrestomatijos populiarumas. Daugybė jos egzempliorių atsidadė Lietuvos, carinės Rusijos ir kitų Europos šalių mokslinėse ir mokslininkų bibliotekose. Geografinį paplitimo mastą liudija ir šiandienų leidinio egzempliorių laikymo vietų gausa, matoma iš *Lietuvos TSR bibliografijos* A serijos antrojo tomo (1988) bibliografinio įrašo (žr. 3910 numerį).

Naujai atsigrežti į Wolfenbüttelio Postilę paskatino 1918 metais atkurtos Lietuvos valstybės mokslo poreikiai ir lituanistikos tyrimų tarptautinė plėtra. Kvalifikuotai parengtas rankraštinės knygos fragmentas buvo įdėtas iš Mažosios Lietuvos kilusio Leipcigo universiteto Baltistikos katedros profesoriaus Jurgio Gerulio parengtame

Lietuvos universiteto leidinyje *Senieji lietuvių skaitymai* (1927). Autorius šiuo klausimu nebuvo visiškai naujokas. Prieš tai Postilės autorystės ir vertimo klausimu jis kai ką buvo rašęs „Tautoje ir žodyje“. Mokslininkas linko vyresnį pagal amžių J. Bylaukį laikyti nuorašo autoriumi, gerokai jaunesnį M. Sapūną – vėlesniu rankraščio savininku [11]. Imdamasis chrestomatijos, J. Gerulis vadovavosi aukščiausiais tekstologijos reikalavimais. Publikacija, pavadinta „Wolfenbüttel'io Postilė“, sudaryta iš įvado, teksto perrašo ir atitinkamos originalo vietos fotokopijos, kurioje matyti taisytojo prieraišas [19]. Šiuos metodikos reikalavimus J. Gerulis pabrėžė darbo pratarinėje. Esą publikuotojas tiksliai laikosi originalo kalbos ir rašybos, faksimilė dedama tam, kad būtų galima lyginti spausdintinį ir rankraštinį tekstą ir lengviau jį perskaityti. Be to, jis ketino parengti antrąją chrestomatijos dalį, sudarytą iš senųjų leksikos formų aiškinimų ir verstų tekstų originalų, kad *būtų matyti, kaip vertėjai su savo šaltiniais pasielgia* (p. V). Publikacijos įvadu Postilės istoriografiją J. Gerulis mažai kuo tepapildė. Jis daugiausia rėmėsi V. Gaigalaičiu. Chrestomatijos sudarytojas pabrėžė, kad Postilė dalinai iš lotynų ir vokiečių kalbos versta, dalinai yra originali, parengta tarp tekste paminėtų 1563 ir įrišime išpaustų 1573 metų, sprendžiant iš tarmės, ne Prūsijos lietuvių. Dėl anksčiau aptartų vyrų vaidmens Postilės istorijoje laikėsi pirmąją nuomonę. Rankraščio tyrimo J. Gerulis nebetęsė, tačiau patirties neiššvaistė. Ji pravertė vadovaujant minėtajai V. Falkenhahno disertacijai apie J. Bretkūno Bi-

blijos vertimo darbą. Tais pačiais metais išėjo ir Mykolo Biržiškos parengta chrestomatija Lietuvos aukštesniosioms mokykloms *Rinktiniai mūsų senovės raštai*, kurioje buvo įdėti du Postilės fragmentai [16]. Atsižvelgiant į paskirtį ir vartotoją, tekstų perrašas supaprastintas, atsisakyta veikalo istorijos žinių, tik paaiškintos mažiau suprantamos žodžių formos. Palyginus matyti, kad vienas teksto fragmentas imtas iš V. Gaigalaičio disertacijos, kitas – iš J. Gerulio chrestomatijos. Juos pasirenkant abiem atvejais pirmenybė teikta etnologinei medžiagai.

Naujajame žemyne Wolfenbüttelio Postilei daugiausia nusipelnė JAV universitetų profesorius Gordonas B. Fordas. Jis dėstė indoeuropeistikos, baltistikos ir kitus kalbotyros dalykus, stažavo Europos universitetuose, taip pat pas žymųjį norvegų baltistą Christianą S. Stangą, daug kartų buvusį Lietuvoje ir tyrusį tiek senuosius raštijos paminklus, tiek gyvąją kalbą. Pakeliui amerikietis mokslininkas lankėsi Hercogo Augusto bibliotekoje ir 1964 m. lapkričio 9 d. užsakė Postilės fotokopiją (mačiau jo pavardės įrašą rankraščio skaitytojų registracijos kortelėje). Tuoj po šios stažuotės G. B. Fordas pradėjo faksimiliškai publikuoti rankraštį, bet darbo nebaigė. Jo publikacija *Wolfenbüttelio 1573 metų lietuviškos postilės rankraštis su bendruoju įvadu* (The Wolfenbüttel Lithuanian Postilė Manuscript of the Year 1573 with a General Introduction; 1965) apėmė tik pirmąjį šimtą rankraščio lapų. Lietuvoje šis leidinys labai retas, Vilniaus universiteto bibliotekos turimas egzempliorius yra prastos kokybės, pagamintas primityviomis dauginimo prie-

monėmis. Dėl jo kokybės skundėsi ir akademikas Z. Zinkevičius. Galbūt G. B. Fordą nuo Postilės atitraukė Baltramiejaus Vileto (1969) ir Martyno Mažvydo (1971) katekizmų faksimilinės publikacijos su monografiniais tyrinėjimais. Tuo metu Postilei paskyręs dar vieną nedidelį straipsnį, autorius mokslo darbą iš viso nutraukė ir perėjo į kitą veiklos sritį.

Didėjantys mokslo poreikiai ir augantis tyrėjų skaičius galiausiai sukūrė prielaidas publikuoti visą Postilės tekstą. Jis išleistas knyga jau tapusiu tradiciniu pavadinimu *Wolfenbüttelio Postilė* (1995). Publikaciją parengė Vilniaus universiteto baltistas Juozas Karaciejus, jį konsultavo kolegos – universiteto ir Lietuvių kalbos instituto baltistikos ir lituanistikos mokslininkai, leidimui lėšų skyrė JAV veikiantis Lietuvių fondas [24]. Knygą sudaro pratarinė, tyrimų istoriografija ir teksto perrašas. Mums svarbesnė istoriografinė apžvalga. Joje autorius dar kartą nuosekliai pasvėrė pirmtākų išvalgas ir hipotezes apie Postilės genezę, priminė rankraščio suradimo istoriją ir su ja galbūt susijusius asmenis. Naujų vardų nenustatyta ir tyrimų vaga nepagilinta, tačiau konstatuota, kad dirva buvo gerai parengta dar iki sudarant pamokslų rinkinį, o vienas iš galimų svarbiausių raštijos darbuotojų laikytinas Augustinas Jomantas, vertęs Naująjį Testamentą, kartu ir pamokslams reikalingas Evangelijas. Jis galėjęs telkti ir skatinti dvasininkus kiekvieno atskirai savo reikmėms parengtus pamokslus sudėti į vieną knygą. J. Karaciejus linkęs pritarti ir spėjimui apie J. Bretkūno ryšį su Postile. Paties teksto perrašo publikacija nebuvo kokybiška.

Jos rengėjas originalo nepasiekė, dirbo remdamasis gauta rankraščio elektrografine kopija ir mikrofilmu, todėl ne viską, ypač taisyms, teisingai perskaitė ir pateikė. Nemaža korektūrinio broko atsirado ir dėl leidyklos aplaidumo. Nepaisant trūkumų, toks leidinys kuriam laikui tenkino mokslo poreikius, tačiau skatino rengtis ir naujoms užduotims.

Visose iki šiol aptartose ir neminėtose istoriografinėse apžvalgose ir publikacijų įvaduose, kaip ir galima tikėtis, vyrauja lietuvių kalbos istorijos tyrėjų terminija. Svarbiausios, Wolfenbüttelio Postilės esmę apibūdinančios sąvokos yra *lietuvių kalbos rašto paminklas*, *rašto paminklas*, *senas lietuviškos postilės rankraštis*, *lietuviškos postilės rankraštis*, *postilės rankraštis*, *rankraštis*. Ji kalbos mokslininkų aplinkoje ir istoriografinėje literatūroje niekada nevardinama *rankraštine knyga*. Ten taip pat nepastebėjome net pačių elementariausių knygos kultūros sąvokų. Šiokia tokia išimtimi laikytinas tik J. Gerulis, Z. Zinkevičius ir amerikiečių baltistas Williamas R. Schmalstiegas. Iš pirmojo darbų juntama vokiečių knygos kultūros įtaka. Jis laisvai ir tiksliau nei vėlesni lietuvių tyrėjai vartoja sąvokas *knygynas* (bibliotekos prasme), *in folio* (postilės formatui nusakyti), *signatūra*, *aptaisyti* (žodžio *įrišti* prasme), *viršelis*, *antraštinis puslapis*, *originalas*, *nuorašas*. Gerokai daugiau knygotyros arba jai artimos terminijos esama vėlesnėse J. Gerulio publikacijose lietuvių kalba. Z. Zinkevičius savo darbuose apie Postilę kai kada vartoja, tiesa, nenuosekliai, tokias knygos struktūros

ir architektonikos apibūdinimo sąvokas kaip *apdarų viršelis, formatas, titulinis puslapis, titulinis lapas, antraštė, faksimilinė kopija*. Matyt, tai lemia šio autoriaus universalesni moksliniai interesai, produktyvi kūrybinė veikla ir artimi ryšiai su knygų leidyba: daugelį metų eina Mokslo ir enciklopedijų leidyklos tarybos pirmininko pareigas ir dalyvauja įvairių leidinių, ypač enciklopedijų, redaktorių kolegijose. W. R. Schmalstiegas yra pirmasis, kuris Wolfenbüttelio Postilės rankraštį pavadino *knega* (book) [18, 215]. Tai rodo jo platesnį, tarpdisciplininį tiriamo objekto suvokimą.

Iš knygotyros atstovų arčiausiai Wolfenbüttelio Postilės yra priartėję senosios lietuvių knygos bibliografai. Ją savo ilgai rengtoje ir nuolat papildomoje *Lietuvių bibliografijoje* užregistravo ir aprašė Vaclovas Biržiška. Pirmą kartą Postilė buvo įtraukta į 1924 metais pasirodžiusią rodyklės pirmąją dalį, aprėpusią XVI–XVIII amžiaus prūsų-kus ir lietuviškus spaudos leidinius ir didesnius, forma ir apimtimi prilygintinus knygai rankraščius [3]. Tyrėjas rankraštinės knygos originalo nematė, bibliografinį aprašą sukūrė remdamasis V. Gaigalaičio spausdintos disertacijos duomenimis. Vadovaudamasis savo metodika, V. Biržiška autorinėje eilutėje įrašė J. Bylaukį ir M. Sapūną, antraštę teikė pagal kalbininkų skelbtus Postilės antraštinio lapo nuorašus, tačiau sąvokos *Wolfenbüttelio Postilė* nevartojo, apimties iš viso nenurodė. Gana informatyvi anotacija. Joje paminėta Postilės suradimo Wolfenbüttelio bibliotekoje istorija ir jos svarbiausias herojus, tiksliai nurodytos visos iki tol skelbtos ištraukų

publikacijos ir tyrėjų darbai. Į jų sąrašą be reikalo įtrauktas Tito Voelkelio straipsnis viliojančiu pavadinimu „Wolfenbüttelio bibliotekos lituanika“ (Lituanica in der Wolfenbüttler Bibliothek) iš Karaliaučiaus mokslo žurnalo „Altpreußische Monatschrift“ (1880, t. 17), nes jame bibliografiškai apžvelgtos tik lituanistinės knygos ne lietuvių kalba be menkiausios užuominos apie Postilę. V. Biržiškos aprašo anotacijoje taip pat pasakyta, kad Postilę vertė minėtieji J. Bylaukis ir M. Sapūnas. Šį teiginį J. Gerulis netrukus paneigė [19, 40].

Vėliau Postilės aprašą bibliografas nuosekliai tobulino rengdamas kitas *Lietuvių bibliografijos* dalis ir prieduose dėdamas pirmosios dalies papildymus ir taisymus. Jis jau antrosios dalies (1926) priede pirmą kartą nurodė Postilės apimtį (301 lapas) ir, remdamasis filologų diskusijoje išrutuliotu spėjimu, kad pamokslų rengimui galėjo turėti įtakos Naujojo Testamento vertėjas Augustinas Jomantas (Jamund), pateikė svarbiausias žinias apie jo gyvenimą ir nuopelnus lietuvių raštijai [4]. Trečiojoje *Lietuvių bibliografijos* dalyje įdėti nauji taisymai ir papildymai [5]. Atsižvelgdamas į naujausių tyrimų rezultatus ir į autorių nuomones, V. Biržiška pamokslų rinkinio rengėju ir nurašytoju jau laikė tik J. Bylaukį, o M. Sapūną – vėlesniu rankraščio savininku. Apie abu juos duota šiek tiek naujų biografinių žinių ir nurodytos abi 1927 m. paskelbtos Postilės ištraukos. Pavėluotai Geringeno žurnale „Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse“ (1923) užtikęs argumentuotą Eduardo

Hermanno straipsnį „Pastabos apie Prūsijos senųjų lietuvių raštiją“ (Bemerkungen zum altlitauischen Schrifttum in Preußen), prie pamokslų knygos bibliografinio aprašo V. Biržiška dar kartą sugrįžo ketvirtojoje *Lietuvių bibliografijos* dalyje [6]. Jo autorinėje eilutėje bibliografas vėl nurodė abi – J. Bylaukio ir M. Sapūno – pavardes ir anotacijoje perpasakojo E. Hermanno nuomonę: Postilės sudarytojas galėjęs būti A. Jomantas arba bent iš jo buvo imti Evangelijų tekstai. Neabejotina, kad savo veiklą V. Biržiška būtų sistemingai plėtojęs toliau, tačiau ją nutraukė Lietuva ir jos mokslininkus užgriuvusi politinė katastrofa. Nei pirmosios sovietinės, nei hitlerinės okupacijos metais V. Biržiška naujos bibliografijos dalies neišleido. Savo bibliografiniuose tyrimuose jis buvo Postilės istoriografinio proceso stebėtojas, kai kada – spėliotojas, todėl naujo, originalaus žodžio taip ir liko neištaręs. Tačiau V. Biržiškai galima pripažinti kitą svarbų nuopelną. Jis pradėjo ir įtvirtino tradiciją Postilę registruoti senųjų lietuviškų knygų bibliografijoje.

Sukauptą faktografinę medžiagą V. Biržiška panaudojo ir kitais tikslais. Ją profesorius veikiai įtraukė į Kauno universitete skaitomą lietuviškos knygos istorijos kursą ir jo pagrindu parengtą istoriografinę monografiją *Lietuviškų knygų istorijos bruožai* (1930). Rankraštinės knygos, čia jau vadinamos Wolfenbüttelio Postile, epizodas pateiktas skyriuje „Šventraščio vertimai“. Jis siejamas su Prūsijos bažnyčios ir dvasininkų poreikiu turėti pamokslų knygų, kurios negalėjo būti rengiamos be Evangelijų vertimų į tautines kalbas. Veikalo autorius glaustai apibūdino

Postilės suradimo ir tyrimo istoriją ir leidosi į poleminius svarstymus, kas galėjo būti pamokslų vertėjai, rinkinio sudarytojai ir nurašytojai. V. Biržiška linko, kaip ir *Lietuvių bibliografijoje*, į J. Bylaukį ir M. Sapūną, suabejojo J. Geruliu, pirmajam skyrusiu nurašytojo, antrajam – savininko vaidmenį. Autorius savo pasirinkimą argumentavo tuo, kad minėtieji asmenys *mūsų literatūroje ir kitų pėdsakų paliko* [2, 59]. Postilės istorijos epizodą sureiškmino iliustracija – J. Gerulio chrestomatijoje kartą jau naudota rankraščio fragmento fotokopija. Rankraštinės knygos turinio autorius kažkodėl neaptarė, į tekstą įvėlė apmaudžią klaidą: esą ligi šiol nespausdintas raštijos paminklas laikomas Wolfenbüttelio bibliotekoje Karaliaučiuje. Tai greičiausiai laikytina kalbos ar skubos raktu – Karaliaučiaus katedros bokšte buvo saugoma istorinė Prūsijos didikų Wallenrodų biblioteka, kurios vertę V. Biržiška gerai žinojo ir savo darbuose ne kartą minėjo. Dar galima pridurti, kad istoriografai nepatvirtino ir autoriaus teiginio apie M. Sapūno nuopelnus senajai literatūrai. Matyt, jis tėvą supainiojo su sūnumi Kristupu Sapūnu, parašiusiu pirmąją lietuvių kalbos gramatiką (po autoriaus mirties išspausdinta 1673 m.) ir parengusiu iki šiol nerastą lotynų–lietuvių kalbos žodyną.

V. Biržiška dar kartą prie Postilės grįžo pokariu gyvendamas emigracijoje JAV. Ji pateko į profesoriaus gerokai papildytą ir metodologijos požiūriu konceptualesnę dviejų dalių *Senujų lietuviškų knygų istoriją* (1953, 1957) ir išėivijoje baigto rengti biobibliografinio žodyno *Aleksandrynas* pirmąjį tomą

(1960). Nors knygos istorijos veikale autorius Postilė skyrė dar daugiau vietos, tačiau nieko naujo nebeapasakė. Jis pateikė enciklopedinę rankraščio ir su juo susijusių asmenų charakteristiką [7]. Esminiai teiginiai būtų tokie: laikotarpiu tarp Martyno Mažvydo ir Jono Bretkūno, bet greičiausiai 1563–1573 m., Prūsijos lietuviškų parapijų kunigai pradėjo kas sau rengti pamokslų tekstus, kurių pagrindu išvalgesnių vadovų iniciatyva netrukus buvo sudarytas jų rinkinys – vadinamoji Wolfenbüttelio Postilė, nurašymą galėjęs organizuoti J. Bylaukis, nurašinėjo M. Sapūnas ir P. Welweris. Kebliausia buvo pasakyti nuomonę dėl originalo autoriaus ar autorių. Nenutoldamas nuo tarpukario laikų vokiečių mokslininkų įrodinėjimų, V. Biržiška perspektyviausiomis laikė A. Jomanto ir J. Bretkūno kandidatūras. Įdomu, kad liko neišaiškinta klaida dėl Wolfenbüttelio bibliotekos Karaliaučiuje. Dar vieno ekskursas Postilės link prirėkė antrojoje veikalo dalyje. Apibendrinamojo pobūdžio skyriuje „Lietuviškosios knygos kelias“, skirtame knygos raidos per 400 metų tendencijoms apžvelgti, ji laikoma ne atvykėlių iš LDK, bet Karaliaučiaus universiteto pirmosios kartos auklėtinių kūrybos vaisiumi. Esą pamokslai parašyti 1566–1570 m., jų sąvado nuorašas padarytas vietinių lietuvių J. Bylaukio, M. Sapūno ir P. Welwerio 1573 m. [8]. Kuo remiantis taip taisyta Postilės istorija, autorius neaiškino.

Nurodytame *Aleksandryne* sudėtos visų trijų tiesiogiai su Postile susijusių asmenų biobibliografijos [1]. Joms sudaryti V. Biržiška panaudojo per ilgametę moks-

linę veiklą sukauptus biografinius ir bibliografinius duomenis. Svarbesnieji buvo imti iš universitetų imatrikuliacijos aktų, Prūsijos presbiterologijos veikalų, naujesnių vokiečių lituanistų, ypač J. Bertolaičio, V. Falkenhahno ir E. Hermanno, tyrinėjimų. *Aleksandryne* kiek patikslintos minėtųjų asmenų biografijos, pateiktos visos išaiškintos pavardžių formos, žinios apie įpėdinius, galimus ir spėjamus rašto darbus. Tiesiogiai remiantis V. Falkenhahnu teigiama, kad Postilė nurašė J. Bylaukis, M. Sapūnas ir P. Welweris, nors, mūsų žiniomis, J. Bretkūno tyrinėtojo monografijoje iš tikro rašoma kitaip. Jos autorius nurašytoju laikė tik J. Bylaukį, kitus du – teksto taisytojais. Nors V. Biržiška neturėjo galimybių metodiškai tyrinėti Wolfenbüttelio Postilės, jam tenka pripažinti svarius nuopelnus ją integruojant į bibliografinės informacijos sistemą ir iškeliant kaip tarptautinės svarbos lietuvių knygos istorijos ir knygos kultūros tyrimų objektą.

Kol kas nedideli naujosios kartos knygotyrininkų laimėjimai. Pagal tradiciją Postilė buvo bibliografiškai aprašyta Knygų rūmų 1969 m. pradėtoje leisti fundamentaliajoje knygų lietuvių kalba retrospektyvinėje rodyklėje [14]. Įrašas parengtas pagal šiame leidinyje taikytą naują metodiką, tačiau pateikta sena, ikikarinių laikų informacija ir tai ne visa. Ji papildyta vienintele senosios literatūrinės kalbos tyrėjo Vilniaus universiteto profesoriaus Jono Palionio publikacijos nuoroda (1967). Rodyklės rengėjams nebuvo žinoma, kur Postilė yra ir ar iš viso išliko. Darbo kokybei atsiliepė Rytų ir Vakarų

politinių stovyklų priešprieša. Tik pirmaisiais atkurtos Lietuvos nepriklausomybės metais, skelbiant per du dešimtmečius sukauptus rodyklės papildymus ir pataisas, Postilės aprašas išplėstas duomenimis apie G. B. Fordo parengtos teksto dalies publikaciją ir jos sužadintas kelias kalbininkų recenzijas ir straipsnius [11].

Knygotyroje įprasta taisyklė, kad ilgametė leidinio – nesvarbu, rankraštinio ar spausdintinio, – bibliografinės registracijos ir aprašo brandinimo tradicija išsirutulioja į tiriamuosius darbus. Postilės atveju ji kol kas gyvybingumo nerodo. Trukdžiai yra pasirengusių tyrėjų stygius ir itin sudėtingos tyrimo sąlygos. Nedaug nuveikė ir kalbos mokslo atstovai, nuolat besiskundę dėl galimybių dirbti prie originalo arba dėl geros faksimilinės publikacijos trūkumo. Dabar priežasčių tuo skūstis neliko – po ranka guli imponantiškas aukščiausių reikalavimus atitinkantis Postilės faksimilinis leidinys su išsamiausia studija. Apie jį – atskira kalba.

Kiekvieną, kas pirmą kartą paims į rankas ir pakels (!) dr. J. Gelumbeckaitės parengtą veikalą, pirmiausia nustebins ne turinys, bet apimtis ir svoris: kartono dėklo, kuriame laikomi abu tomai, matmenys yra 25 x 36 x 13 cm, o jį uždėjus ant svarstyklių rodyklė sustoja ties 9 kg žyma. Įžymusis amerikiečių baltistas W. R. Schmalstiegas, bene pirmasis paskelbęs labai išsamią veikalo recenziją [18], patirtą įspūdį sustiprina tokiu vaizdu: kai dirba prie abiejų vienu metu atverstų tomų, turi pasirūpinti atskiru stalu, o kai prireikia persėsti prie kompiuterio, knygas deda ant stalo su ratukais, veža ir atskirai įtaiso šalia

darbo vietas. Aš, neturėdamas vežiojamo stalo, tomus prie kompiuterio guldžiau ant dviejų kėdžių ir nuolat baiminausi, kad atversti viršeliai su lapais pernelyg nenusvirtų per kraštus. Pradėjus kalbą apie materialiąją pusę, ją reikėtų užbaigti kitais, taip pat ne turinio dalykais.

Leidinys pasižymi aukšto lygio architektonika: apipavidalinimas visiškai dera su paskirtimi. Kadangi abu tomai yra skirtingo turinio, jiems taikyti individualūs sprendimai. Pirmajame tome iš abiejų pusių prirašyti Postilės lapai pagal klasikinės faksimilės reikalavimus yra reprodukuoti originalą atitinkančia spalva ir formatu, tekstų perrašai su paaiškinimais spausdinami tarpiniuose lapuose, juose teikiama ir foliacija su pirmosios (*recto*) ir antrosios (*verso*) lapo pusės žymėjimas. Perrašų lapuose yra pakankamai erdvės būsimų tyrėjų pastaboms rašyti, tam tinka ir plačios paraštės. Nekyla abejonių, kad ilgainiui jos gana sparčiai pildysis įvairiomis kalbomis ir įvairiu tikslu rašytomis marginalijomis. Antrasis tomas – autorinis. Siekiant apipavidalinimo vienovės, jam parinktas toks pats kaip ir pirmojo formatas, tekstas dėl didelės lapų erdvės spausdinamas didoku šriftu, gerokai išdidintos ir rašto grafologinei analizei skirtos iliustracijos. Puslapių komponavimas pritaikytas teksto skaidymui pagal jo svarbą: kartu su pagrindiniu spausdinamas ir pagalbinis tekstas: išnašos, komentarai ir lentelės, kelių lygių skyrių antraštės ir paantraštės. Teksto išskyrimai, kaip įprasta tokio pobūdžio veikaluose, daromi šrifto kursyvinimu arba juodinimu, naudojant įvairias garnitūras. Spausdinimo ir

įrišimo darbus atliko Memmingeno Medijų centro spaustuvės ir leidyklos akcinė bendrovė. Bendras leidinio poligrafinis vaizdas yra be priekaištų, atitinkantis vokiečių grafikos pramonės galimybes ir vardą. Tomai išspausdinti tonuotame matiniame, patvariame, be celiuliozės, didelės gramatūros kreidiniame popieriuje, dėl to išaugo ir masyvumas. Elegantiškas jų įrišimas: kartono šoneliai ir nugarėlė dengti raudona drobe su leidinio serijos ir antraštės įspaudais auksu. Tuo pačiu stiliumi pagaminti viršelių aplankai ir dėklas. Žinoma, dėl pastarojo patvarumo abejonių kyla: jam tomų svoris per didelis.

Veikalą komisiniu pagrindu išleido Wiesbadene veikianti į istorijos, filologijos ir knygotyros mokslus orientuota Harrassowitz leidykla. Leidinys sudaro Hercogo Augusto bibliotekos rengiamos mokslo darbų serijos „Wolfenbüttelio tyrimai“ (Wolfenbütteler Forschungen) 118.1 ir 118.2 tomus. Finansiška imlus projektas realizuotas ne be rėmėjų paramos. Monumentalaus veikalo spausdinimą rėmė, kaip nurodyta antraštinio lapo kitoje pusėje, Fritzo Thysseno fondas (Fritz Thyssen Stiftung), tačiau autorė antrojo tomo pratarmėje už paramą projektui dėkoja ir kitiems dviem fondams. Šioje vietoje knygotyrininkams dar pravartu priminti, kad po Hercogo Augusto bibliotekos stogu nuo 1998 metų veikia Bibliotekų, knygos ir medijų istorijos tyrimų darbo grupė, vadovaujanti serijos „Wolfenbüttelio veikalai iš knygininkestės istorijos“ (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens) rengimui. Dabar joje jau nurodyti 34 pavadinimų veikalai.

Įvertinti leidinio turinį galima tik teigiamai. Kad imtumėisi argumentuotų svarstymų ar kritikos, apie Postilę reikia žinoti ir gebėti daugiau už J. Gelumbeckaitę, bet tokios kompetencijos mokslininko nei Lietuvoje, nei užsienyje šiandien nėra ir nežinia kada atsiras. Tad leidinį kol kas pajėgtume tik išsamiau anotuoti. Subtilumo ypač reikalauja žvilgsnis į pirmąjį tomą. Jame išspausdintas viso leidinio turinys, rankraštinio teksto faksimilė ir perrašas su kritiniais komentarais tarpiniuose lapuose. Kaip vartotojas šio tomo pradžioje lyg ir pasigėsčiau faksimilės publikavimo principų ir metodikos aptarimo. Apie tai rašoma antrajame tome, bet, kaip sakėme, norint pasinaudoti, jį reikia ne tik atsiversti, bet ir ištraukti iš dėklo, ir paguldyti šalia pirmojo tomo, negana to, dar ir surasti tinkamo ploto padėti.

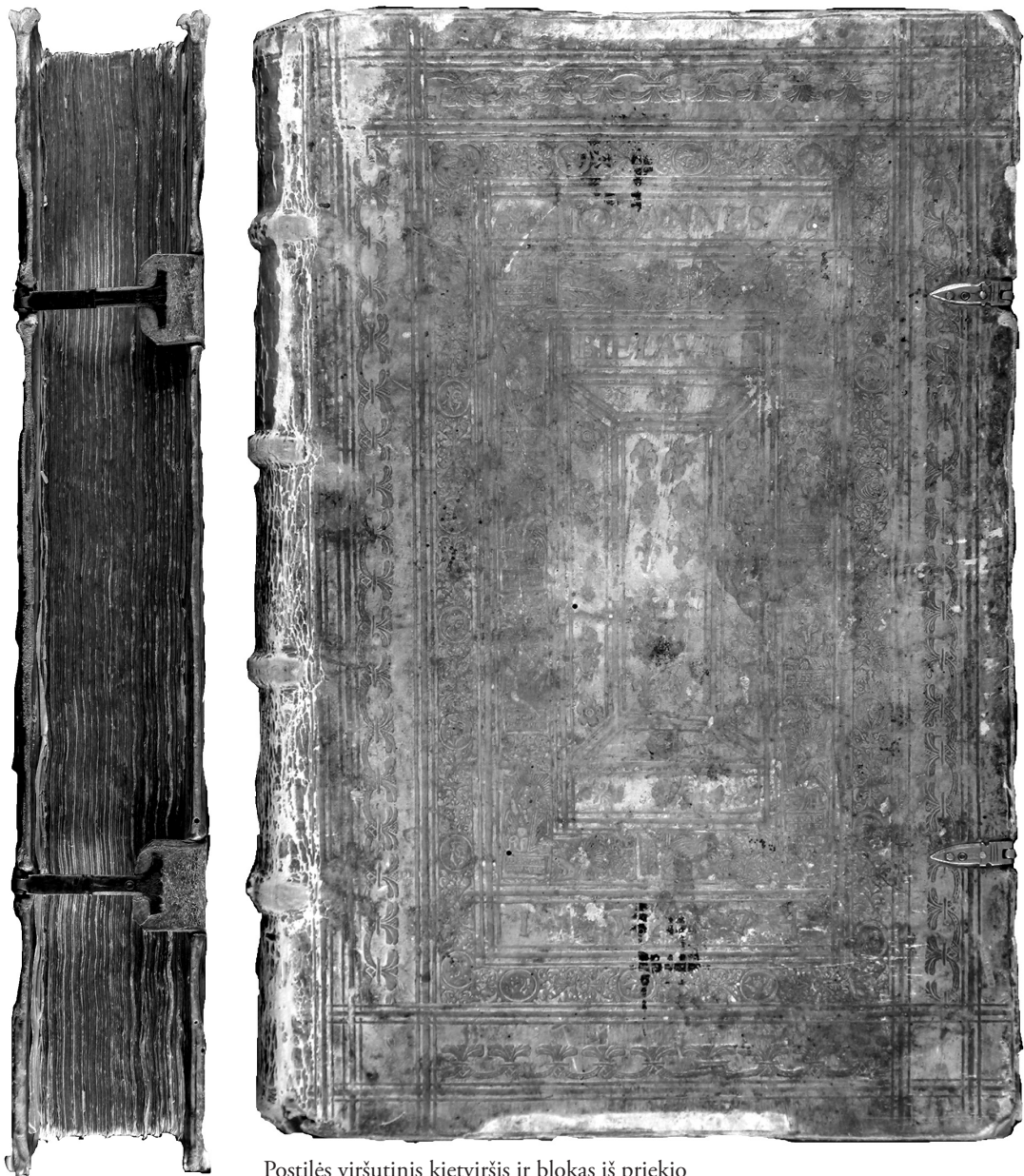
Antrasis tomas sudarytas iš įvado, komentarų, rodyklių, šaltinių ir literatūros sąrašo. Įvade yra keturi skyriai, nurodyta pasirašymo data – 2006 metų liepa. Jame atkreiptinas dėmesys į autorės vertinimus: Postilė – neįkainojamas ir unikalus raštijos paminklas. Prūsijos kunigaikštystėje kilęs pamokslų rinkinys yra vienas svarbiausių XVI amžiaus lietuvių kalbos, Protestantų bažnyčios ir kultūros istorijos šaltinių. Jo parengimo ir išleidimo projektas buvo realizuotas dirbant Wolfenbüttelyje 2001–2005 metais. Autorei paramą teikė daug dalyko žinovų. Jos padėkos sąrašė minimi mokslininkai ir kiti talkininkai ne tik iš Lietuvos ir Vokietijos, bet ir iš Italijos, JAV, Olandijos, Suomijos. Nemaža jų yra žymūs lituanistai ir baltistai. Pirmasis skyrius skirtas ran-

kraščio materialinei kultūrai apibūdinti. Iš sukauptos ir atidžiai patikrintos informacijos matyti, kad Postilėje iš viso yra 299 *in folio* formato lapai, tarp jų 290 prirašytų iš abiejų pusių, vienas jų iš dalies nuplėštas. Rankraštis Braunschweigo-Lüneburgo hercogo Augusto jaunesniojo (1579–1666) bibliotekos Wolfenbüttelyje kataloge užregistruotas 1648 arba 1649 metais. Nuo šiol tai naujas ir ypač reikšmingas jo istorijos faktas. Autorės tvirtinimu, Postilė nurašyta įvairios rūšies popieriaus lapuose, juose yra dveji vandenženkliai, abu su žuvies piešiniu. Vieną iš jų, apskritą, su raidėmis CG, jau buvome pastebėję ir aprašę [12, 273]. Popieriaus ir vandenženklių kilmei nustatyti autorė skyrė nemaža rašalo, tačiau vienareikšmio atsakymo nerado. Jos teigimu, popierius bus Prūsijos kunigaikštystės malūnų produktas ir pagal pagaminimo laiką artimas Postilės perrašymo datai. Čia nuskamba ir kertinis teiginys, kad nuorašas darytas vieno asmens, bet taisymai priklauso daugiau kaip dviem korektoriams. Tyrime daug vietos skiriama rašysenos charakteristikai. Ji pasižymi preciziškumu, lyginimų metodika, grafologine analize. Įrodymams naudota daug būdingiausių rašto pavyzdžių reprodukcijų.

Skyriuje „Įrišimas“ remiantis aprašomuoju metodu ir šaltiniais apibūdintas įrišimo profesionalumas, naudotos medžiagos, dekoras, jo simboliai, bandoma nustatyti ryšį su Karaliaučiaus knygrišystės mokykla. Pastaruju klausimu pasakyti daugiau, nei parašė V. Gaigalaitis ir teigė jį konsultavęs P. Schwenke, nepavyko. Įrišimo technikos kilmės aplinką leidžia įsivaizduoti bendro

Karaliaučiaus knygrišystės vaizdo XVI a. antroje pusėje charakteristika. Šiam reikalui ypač pravertė visų mūsų pamėgtos monografijos *Valstybinės ir universiteto bibliotekos Karaliaučiuje istorija* (Geschichte der Staats-und Universitäts-Bibliothek zu Königsberg; 1926) autorius Ernstas Kuhnertas. Autorė patikslino pirmtakus: knygai įrišti panaudota rudai dažyta ne kiaulės, bet veršio oda, išsamiai aptarta aklaisiais įspaudais sukurta ornamentika. Jai naudotos augalinio piešinio juostų, keturių didžiųjų reformatorių ir šventųjų portretų ruletės. Asmenvardžio įspaudas IOHANNES BIELAVK pirmą kartą kalbotyrininkų literatūroje pavadintas tinkamu knygotyros terminu *superekslibrisas* (Supralibros), tik nuo jo nereikėtų atskirti metų (1574) įspaudo: jis sietinas ne tik su meistro atlikimo data, bet ir su užsakovo asmenybe. Įrišimo charakteristiką papildo ornamentikos fragmentų ir viso pirmojo viršelio iliustracijos. Jos darytos tik trynių būdu. Vienu atveju jos tyrimui teikia privalumų, kitu – ne. Mano galva, šiame didelio užmojo veikale būtų labai pravertusios ir aukštos kokybės spalvotos nuotraukos. Ypač reiktų abiejų viršelių ir bloko pjūvio nuotraukų. Vienaip ar kitaip, Postilės viršelio ir jo ornamentikos detalių fotoreprodukavimas lieka autorės arba kitų tyrėjų užduotimi.

Išsamiausias yra Postilės turinį atskleidžiantis skyrius. Autorė pamokslų rinkinio struktūrą aiškina sąsajomis su bažnytinių metų sekmadienių ir švenčių kalendoriumi, o autorių atranką – su Prūsijos dvasinių vadovų pripažintais ir įteisintais Protestan-

Postilės viršutinis kietviršis ir blokas iš priekio

Postilės apatinis ketviršis ir nugarelė

tų bažnyčios autoritetais. Dėl to pamokslų rinkinys vadintinas bažnytine postile. Iš antraštinio lapo ir teksto nustatyti autoriai yra ankstyvos lietuvių pažinties su reformacijos ideologais ir jų mokymu įrodymas. Pamokslai imti iš įvairių šaltinių, tačiau pagrindiniai yra trys: dano Nielso Hemmingsono, vokiečių Johanneso Spangenbergio ir Danieliaus Greserio postilės. Iš šių autorių žymiausias buvo pirmasis, jo pamokslų knyga lotynų, vokiečių, anglų ir danų kalbomis vien XVI amžiuje išleista apie 30 kartų. Autorės teigimu, vertimui į lietuvių kalbą greičiausiai panaudotas 1562 metų Wittenbergo leidimas.

Pamokslų datavimą autorė rutulioja dviem kryptimis: pamokslų vertimo į lietuvių kalbą ir rinkinio nuorašo darymo. Vertimą (tiksliau, kompiliavimą) ji laiko kelių pakopų procesu, kuriame dalyvavo nemaža Prūsijos kunigų, vertusių, papildžiusių ir kitaip tobulinusių tekstus. Jis truko apie 1565–1573 metus. Pamokslų rinkinio nuorašo datavimas naujovių nesūlo – jis išsitenka 1573–1574 metuose. Abejingųjų nebus Postilės nuorašo autoriaus problemos sprendimui. J. Gelumbeckaitė šį vaidmenį vienareikšmiškai skiria J. Bylaukiui. Sprendimas argumentuojamas pirmtako – V. Falkenhahno tyrimu, istorikės Rūtos Čapaitės ekspertine nuomone ir grafologine kunigo rankraščių analize. Prūsijos kultūros paveldo slaptajame archyve esantys laišakai autorei suteikė galimybių patikslinti J. Bylaukio biografiją. Tačiau nerasta duomenų, leidžiančių nustatyti jo indėlį į pamokslų vertimą ar kompiliavimą iki parengiant rinkinį. Kitas

svarbus klausimas – kas buvo Postilės nuorašo taisytojai. Tyrimo autorė iš viso išaiškino net apie 800 teksto taisyimų. Jos teigimu, paremtu ir V. Falkenhahno išvada, šie Postilės taisymai priklauso jau minėtų P. Welwerio (mažiausiai apie 700 taisyimų), M. Sapūno (75) ir trečiųjų, nenustatytų asmenų rankai. Archyvuose taip pat rasta naujų M. Sapūno gyvenimo dokumentinių pėdsakų.

Trečiasis tyrimo skyrius pavadintas „Rankraščio istorija“. Jis pradedamas visų ankstesniuose veikalo puslapiuose išbarstytų teiginių sinteze ir pažintimi su lietuviškojo regiono valstybiniais dariniais (LDK ir Prūsijos kunigaikštyste), lietuvių kalbos ir raštijos sklaidos arealu. Konspektinis istorijos ekskursas neabejotinai praplės ne lietuvių skaitytojo supratimą apie Postilės atsiradimo aplinką ir įtakos veiksnius. Autorės sudaryta 1547–1591 metais paskelbtų ar tik parengtų lietuviškų veikalų lentelė (7-oji) sustiprina teiginį, kad Wolfenbüttelio Postilės laikais jau egzistavo stipri protestantiškosios raštijos ugdymo tradicija ir kad pati Postilė yra dėsningas jos reiškinys. Tačiau mūsų skaitytojams neabejotinai bus įdomiausia susipažinti su autorės pateikta rankraštinės knygos likimo ir vaidmens mokslo pasaulyje versija. Tiesa, ji su spragomis: veikalo autorė tylomis aplenkė 1574–1648 metų properšą. Jau rašant šias eilutes, J. Gelumbeckaitė asmeniškai pasidalijo galima tyrimo hipoteze. Jos manymu, Postilės istorijoje greičiausiai teks įrašyti Johanno Wigando (1523–1587) vardą. Šis didžiųjų reformatorių auklėtinis ir šalininkas, Wittenbergo universitete įgijęs magistro laipsnį, sėkmingai kopė bažnytinės

karjeros laiptais, 1573 m. atvyko į Karaliaučių ir veikiai tapo vyskupu. Jis parašė teologinių, istorinių ir gamtamokslinių veikalų, sukaupe turtingą asmeninę biblioteką ir rankraščių rinkinį. Matyt, jau po J. Wigando mirties hercogas Augustas nupirko visą arba bent dalį jo palikimo. Įrodymo, kad kūrybingo vyskupo rinkinyje buvo ir lietuviškoji Postilė, kol kas nerasta, bet spėlioti galima. Mano galva, hipotezė įdomi, tačiau atrodo pažeidžiama: labai jau prasilenkia J. Wigando ir paskutinio rankraštinės knygos savininko M. Sapūno (pastarasis mirė 1630 m.) gyvenimo datos. Loginis samprotavimas siūlytų klausimo sprendimą sieti būtent su šio asmens pomirtiniu palikimu. Jau rašėme, kad iš kunigaikštiskosios Prūsijos į Wolfenbüttelį, kaip rodo senojo katalogo įrašas, rankraštinė knyga pateko ne vėliau kaip 1648–1649 m., bet dėl bibliotekinininko neišmanymo buvo užregistruota kaip čekų postilė (Böhmische Postilla). Klaida greičiausiai pastebėta ir ištaisyta tik XIX a. pabaigoje. Tai matyti iš 1890 m. spausdinto bibliotekos katalogo. Pataisą padarė bibliotekininkas Otto von Heinemannas, pirmasis Postilę teisingai bibliografiškai aprašęs ir lakoniškai charakterizavęs jos būklę. Apie prof. H. Schmidto-Wartenbergo vaidmenį paviešinant Postilę gerai žinome. Vertingiausias yra epizodas, atskleistas remiantis Wolfenbüttelyje išsaugotu susirašinėjimu apie pasirengimo rankraščio tyrimui aplinkybes. Jame dalyvavo Karaliaučiaus ir Wolfenbüttelio suinteresuotos pusės. Postilė, leidus kunigaikštiskajai vyriausybei Braunschweige, į Karaliaučių siūsta du kartus: 1896 ir

1898 metais. Abu kartus draudimas siekė didelę – 600 markių – sumą. Beje, Postilės kelionių būta daugiau. Ją į Hamburgą siųsdinosi Georgas Geisenhofas, rengęs darbą apie Antonijų Corviną. Plėtodama tyrimą, J. Gelumbeckaitė atskleidžia svarbiausias Postilės stoteles moksle, paženklintas V. Gaigalaičio, E. Volterio, E. Hermano, J. Gerulio, G. B. Fordo, J. Karaciejaus ir kitų vardais. Mes juos minėjome. Tyrimų aprėptį ir chronologiją iliustruoja 8-oji lentelė, kurioje pateikti reikšmingiausi 1648–2005 metų istoriografiniai šaltiniai ir darbai.

Tyrimai baigiami rankraščio publikavimo principų ir metodikos skyriumi. Dėmesys sutelktas į pagrindinio ir pagalbinio teksto, rašto grafikos, išskyrimų, specialiųjų ženklų perteikimą ir naudojimo sąlygas. Šis skyrius liudija didžiulį autorės įdirbį ir kompetenciją. Tikėtina, kad aprašytoji patirtis bus perimta ir pritaikyta kitų tyrėjų.

Didžiausią antrojo tomo dalį (266 puslapius) užima teksto komentarai. Juose lapų eilės tvarka nurodomi pamokslų originalai, paminėti autoriai, antikiniai personažai, aiškinamos Biblijos citatos, posakiai, rašybos ypatumai, taisymai, priedašai ir daug kitų dalykų.

Veikalo naudojimo galimybes užtikrina ir palengvina trumpinimų, pamokslų šaltinių, asmenvardžių (biblinių, mitologinių, istorinių ir dabarties), Biblijos nuorodų, perikopių – Biblijos ištraukų (iš Naujojo Testamento – evangelinių, epistolinių ir kitokių) rodyklės. Paskutiniai tomo puslapiai skirti naudotų šaltinių ir literatūros sąrašui. Jis išsamus ir informatyvus. Ypač vertinga

nepublikuotų šaltinių, rastų Prūsijos kultūros paveldo slaptajame valstybiniame archyve, dalis. Tyrėjos išaiškinta ir aprašyta medžiaga sudaro sąlygas Postilės kaip reiškinio priežastims ir dalyvių veiklos motyvams atskleisti.

Uolaus recenzento priedermė yra vertinamame veikle trūks plyš rasti kokių nors trūkumų, o jeigu jų nėra, tai bent užkliūti už kokios nors smulkmenos. Savo recenzijoje W. R. Schmalstiegas guodėsi, kad radęs tik vieną korektūros klaidą ir pastebėjęs skirtingai užrašytą vieną žodį (*vacat, vakat*) [18, 218]. Vokiečių baltistė, Berlyno Humboldtų universiteto mokslinė bendradarbė Christiane Schiller leidosi į svarstymus dėl vieno termino vartojimo ir M. Sapūno veiklos chronologijos [17]. Reikšminga Berlyno archyve J. Gelumbeckaitės surastame M. Sapūno 1585 m. laiške minimos vietovės *Newestedlein* identifikavimo korekcija. Pastabios recenzentės dėka nuo šiol M. Sapūno biografijoje įrašomas mokytojavimo Kudirkos Naumiestyje (seniau vokiečių k. *Neustadt*) epizodas. Mano žvilgsnis užkliuvo už skirtingo veikalo knygų įvardijimo: pagal leidyklą jos vadinamos tomais (*Band*), pagal autorę – dalimis (*Teil*). Techniniu raktu laikytinas antros iliustracijos matavimų liniuotės atvirkščias reprodukavimas (t. 2, p. XIII). Visa tai tokio dydžio veikle – menkareikšmės smulkmenos. Teksto perrašas yra preciziškas, iliustracijos – kokybiškos, o recenzentų turinio svarstymai ir abejonės – netgi pageidautinos. Asmeninio susirašinėjimo metu pati autorė patvirtino, kad sudėtingame didelės apimties veikalo

leidybos procese dėl komunikavimo su leidykla nesklandumų galėjo likti ir korektūros klaidų, ir kai kurių neapsižiūrėjimų. Patvirtindamas jos žodžius dėl darbo sudėtingumo pirštu dursiu į recenzentus. Štai W. R. Schmalstiegas rašo, kad pirmasis tomas turi 1280, antras – LXXX+408, J. Palionis – atitinkamai 1208 ir 407 puslapius [15, 132], Chr. Schiller – pirmojo tomo puslapių iš viso nesivargina skaičiuoti, nors nurodo antrojo tomo apimtį – 408 puslapius, panašiai elgiasi ir Vokietijos bibliografinės duomenų bazės, lengva ranka parašiusios *apie 1200 puslapių*, o Harrassowitz leidykla savo tinklalapyje pateikia tik viso veikalo apimtį – 1796 puslapiai. Norėdamas sužinoti teisybę, pats valandai pasinėriau į aritmetiką ir radau tokį atsakymą: pirmajame tome yra 1206, antrajame – LXXX+408, iš viso – 1694 puslapiai. Kad ir kaip ten būtų, keliapakopė veikalo lapų foliacija ir paginacija įterpiančios iš viso nenumeruotų lapų išliks daugelio ateities tyrėjų galvos skausmu. Šis dalykas liko vokiečių leidyklos tinkamai nesutvarkytas. Veikale pasigedau išsamios santraukos lietuvių kalba. Laikas susitaikyti su tuo, kad vokiečių kalba jau senokai nebėra universali mokslo kalba, o leidinio vartotojai bus ne tik kalbotyrininkai. Tokia santrauka taip pat būtų tinkamas padėkos ir pagarbos ženklas tautai, kurios kalba sukurtas vienas svarbiausių šiuolaikinės baltistikos tyrimo monumentų.

Autorei dar drįsiu papriekaištauti dėl jos perdėto kuklumo. Iš tikro veikalo antrasis tomas yra autorinis mokslo darbas, tad J. Gelumbeckaitei antraštiniame lape save įrašius tik rengėja, padaryta skriauda ir sau,

ir mokslui. Jame neturi būti vietos užuolankoms ir abejonėms dėl atsakomybės naštos.

J. Gelumbeckaitės veikalas vainikuoja senosios lietuvių raštijos paminklų tyrimų pasiekimus XX amžiuje. Vertinant publikavimo metodikos ir įgyvendintų uždavinių aprėpties požiūriu jis laikytinas idealaus maksimalizmo pavyzdžiu. Tolesnė tyrimų pažanga galima tik į Postilę sutelkus kitų mokslo krypčių tyrėjų pajėgas. Į tai atkreipia dėmesį ir pirmųjų šio veikalo recenzijų autoriai. W. R. Schmalstiegas tikisi leksikografų, J. Palionis – literatūrologų dėmesio, mes manytume, kad nuošalėje negalėtų likti ir knygotyriminkai. Jų dalyvavimą akina Pos-

tilės kaip knygos kultūros fenomeno raiška ir vaidmuo tarptautinėje knygos kultūros komunikacijoje. Tekstas laikytinas knygotyrynės terminijos ištakų šaltiniu. Jame jau pastebėjome tokius leksikos elementus, kaip *knigos, knigosa* (vartojama tik daugiskaita), *ischguldimas, nauias Testamentas, pastillas, raschtas, ischraschimas, raschtininkas*, leidžiančius spręsti apie lizdinių ir išvestinių sąvokų formavimąsi. Visa jo vertė atsiskleis tik tada, kai bus sudarytas ir paskelbtas Postilės žodynas. Veikalo publikacija taip pat plečia istorijos, etnologijos, kultūros, literatūrinių ryšių, Protestantų bažnyčios tyrimų erdvę ir galimybę.

NUORODOS

1. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas*: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos. T. 1: XVI–XVII amžiai. Chicago: JAV LB Kultūros fondas, 1960, p. 178–179, 205–207.

2. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuviškų knygų istorijos bruožai*. D. 1: Senosios lietuviškos knygos. Kaunas: Spaudos fondas, 1930, p. 58–60.

3. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija*. D. 1: XVI–XVIII amž. Sudarė Vaclovas Biržiška. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1924, skilt. 7, įrašas 10. („Knygų“ priedas).

4. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija*. D. 2: 1800–1864 metai: *Lietuvių bibliografijos* I-sios dalies papildymai ir pataisos. Sudarė Vaclovas Biržiška. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1926, skilt. V, įrašas 10. („Knygų“ priedas nr. 7).

5. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija*. D. 3: Spaudos uždraudimo laikas (1865–

1904 m.): Pirmosios *Lietuvių bibliografijos* dalies (XVI–XVIII amž.) antrieji papildymai. [Sudarė] Vaclovas Biržiška. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1929, skilt. LXXIX, įrašas 10. (Leidinytis nr. 145).

6. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija*. D. 4, t. 1: (1905–1909 m.): Lietuvių bibliografijos pirmosios dalies (XIII–XVIII amžius) tretieji papildymai. [Sudarė] Vaclovas Biržiška. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1935, skilt. CCIII, įrašas 10. (Leidinytis nr. 449).

7. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Senųjų lietuviškų knygų istorija*. Chicago: Lietuvių literatūros draugija, 1953. D. 1, p. 130–132.

8. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Senųjų lietuviškų knygų istorija*. Chicago: Lietuvių literatūros draugija, 1957. D. 2, p. 160–161.

9. FALKENHAHN, Viktor. *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine*

Helper. Beiträge zur Kultur-und Kirchengeschichte Altpreußens. Königsberg (Pr.); Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1941, p. 367–374. (Schriften der Albertus-Universität. Herausgegeben vom Ostpreußischen Hochschulkreis, Geisteswissenschaftliche Reihe; Bd. 31).

10. GAIGALAITIS, Vilhelmas. *Die Wolfenbütteler litauische postillenhandschrift aus dem Jahre 1573*. Inaugural-Dissertation der Philosophischen Fakultät der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. zur Erlangung der Doktorwürde vorgelegt und nebst den beigefügten Thesen öffentlich verteidigt am Freitag den 22. Juni 1900 Mittags 12 Uhr von Wilhelm Gaigalat. Opponenten: Herr H. von Hövel, Stud. Iur, Herr P. Lérique, Stud. Phil. [Heidelberg. Carl Winter's Universitäts=Buchhandlung. (In Kommission)]. Druck von Otto von Mauderode in Tilsit. 1900–1903. T. 1–3. (Sonderabdruck aus den "Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft".

Teil 1: [Einleitung]. – Zur lautlehre. [Su dedikacija A. Bezenbergeriui (p. 3) ir V. Gaigalaičio autobiografija (p. [59])]. 1900. [4], 57, [2] p.

Teil 2: Zur wortbildungslehre. – Zur deklination. – Textproben. – Lexikalisches. [1901]. 117–165 p. – Parašas: Ramutten. Wilhelm Gaigalat. – Išleista be antraštinio lapo ir viršelių.

Teil 3: Zur konjugation. – Syntaktisches. [1903]. 231–247 p. Parašas: Prökuls. Wilhelm Gaigalat. – Išleista be antraštinio lapo ir viršelių.

11. GERULLIS, Georg. *Vaclovas Biržiška*, Lietuvių Bibliografija, I-ji dalis. *Tauta ir žodis*, 1926, kn. 4, p. 676. (Bibliografija ir kritika).

12. KAUNAS, Domas. *Knygos dalia: Mažosios Lietuvos knygos istorijos tyrinėjimai*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 265–276.

13. *Lietuvos bibliografija*, serija A: knygos lietuvių kalba. T. 1: 1547–1861. Papildymai.

Lietuvos knygų rūmai; redakcinė kolegija: A. Lukošius (ats. redaktorius) [ir kt.]. Vilnius: Mintis, 1990, p. 94, įrašas 138–139.

14. *Lietuvos TSR bibliografija*, serija A: knygos lietuvių kalba. T. 1: 1547–1861. Lietuvos TSR Ministrų tarybos Valstybinis spaudos komitetas, Lietuvos TSR Knygų rūmai; redakcinė kolegija: A. Ulpis (ats. redaktorius) [ir kt.]. Vilnius: Mintis, 1969, p. 509–510, įrašas 138–139.

15. PALIONIS, Jonas. Naujas, monumentalus Volfenbiutelio postilės leidimas. *Metai*, 2009, nr. 5–6, p. 131–136.

16. *Rinktiniai mūsų senovės raštai: medžiaga lietuvių raštijos mokslui aukštesniosiose mokyklose*. [Sudarė ir parengė] Mykolas Biržiška. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1927, p. 10–11. (Leidiny nr. 142).

17. SCHILLER, Christiane. Die litauische *Wolfenbütteler Postille* von 1573, hrsg. V. Jolanta Gelumbeckaitė. *Nordost-Archiv* : Zeitschrift für Regionsgeschichte, Neue Folge. Lüneburg, 2008, Bd. 17, p. 371–375.

18. SCHMALSTIEG, Williams R. Die litauische *Wolfenbütteler Postille* von 1573. Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat 1, Einleitung, Kommentar und Register 2. *Archivum Lithuanicum*, 2008, t. 10, p. 211–218.

19. *Senieji lietuvių skaitymai*. D. 1: Tekstai su įvadais. Sutaisė Jurgis Gerullis. Kaunas: Lietuvos universiteto leidiny (A. Pries'o spaustuė Leipzig'e), 1927, p. 40–54: faksimilė.

20. VOLTERIS, Eduardas. *Lietuviška chrestomatija = Литовская хрестоматия*. Kn. 2. Санктпетербургъ, 1904, sk. 252–258.

21. ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 3: Senųjų raštų kalba. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 53–58.

22. ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Mažosios Lie-*

tuvos indėlis į lietuvių kultūrą. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 66–73.

23. *The Wolfenbüttel Lithuanian Postilė Manuscript of the Year 1573 with a General Introduction*. Ed. By Gordon B. Ford, Jr., Northwestern

University. Volume 1. Louisville, Kentucky: Pyramid Press, 1965.

24. *Wolfenbüttelio Postilė*. Vilniaus universitetas, Baltų filologijos katedra; parengė ir įvadą parašė hum. m. dr. Juozas Karaciejus. Vilnius: Žara, 1995. 396 p.

Įteikta 2009 m. rugpjūčio mėn.